

S Z Í N H A Z

Ludas Matyi

Móricz Zsigmond darabjának előadása a szegedi Nemzeti Színházban

Móricz Zsigmond különös érdeklődéssel, szinte szenvedéllyel fordult a régebbi irodalmi alkotások felé. Atírta Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos regényeit, színpadra dolgozta Bornemissza Elektráját Fazekas Mihály Ludas Matyijának színpadra vitele is már pályája elején évekig foglalkoztatta, s végül bohózatot, ahogyan ő mondja, „vásári komédiát” csinált belőle, amelynek mélyén, ugyancsak az ő szavaival, a „legvéresebb örök gyötrellem vonaglik: a proletár harcol a kizsákmányoló úrral.” Fazekas meséjének és életrevaló hősének nem ő volt az első színpadi megformálója: előtte is, utána is többen próbálkoztak ezzel. Előtte sovány színmű született a bizonyára lelkes akarattól, a Horthy-korszakban pedig divatos, a társadalmi mondanivalót elsikkasztó operett kerekedett belőle. Móricz feldolgozása a legértékesebb: ő máig is példátmutató helyességgel nyúlt Fazekas Ludas Matyijához, nemcsak dramaturgiai és színpadtechnikai értelemben, de az eszmei mondanivaló érvényrejuttatása tekintetében is. A Nyugatban 1911-ben először megjelent műben benne van 1848 tanulsága, és a korabeli viszonyok, a megérett polgári forradalom tükröződése is. Kiérződik belőle Móricz időszerű mondanivalója: a feudális világgal való végleges leszámolás ideje elérkezett.

A szegedi Allami Nemzeti Színház — szerencsés műsorválasztással — a Móricz-ünnepségek során mutatta be a művet: az előadás segítette az ünnepség sikerét, s a nagy író szinte ismeretlen munkaterületét sikerrel mutatta be.

1.

Az idei Vidéki Színházi Hét előadásainak, vitáinak egyik legfontosabb eredménye abban mutatkozott meg, hogy igazolta a rendezés jelentőségének megnövekedését, azt, hogy a rendező irányító és vezető szerepe a vidéki színházaknál is öröndetesen megerősödött. Ezt bizonyítja a szegedi Nemzeti Színház évadnyitó előadása is. Móricz művének színpadra vitele ugyanis az ismert történet és a lényegében előremutató móriczi feldolgozás ellenére sem volt könnyű. Bálint György rendezését éppen azért illeti dicséret, mert meglátta és egészében véve helyesen oldotta meg az előadás két alapvető problémájával kapcsolatos feladatokat: a klasszikusok színpadra vitelének és a humor alkalmazásának kérdését. E két probléma megoldása módjának elméleti alapjai a marxista esztétikában tisztázottak. Révai József elvtárs emlékezetes beszédében elmondotta, hogy a klasszikusok felújításában a megporosodás és a hamis aktualizálás veszélye ellen kell küzdeni. A humor alkalmazásában meg kell szüntetni az öncélúságnak még a csiráját is. Az elméleti tisztázottság azonban nem biztosíték arránézve, hogy egy-egy előadás gyakorlatában ezek az elméleti alapok helyesen valósulnak meg. Móricz Ludas Matyijának előadása elsősorban ilyen tekintetben jelent nehézséget, s szövevényes problémák tisztázását kívánja.

Sajátossá teszi a felújítást, hogy maga Móricz is klasszikus műhöz nyúl. A rendezésnek tehát feltétlenül figyelembe kellett venni Fazekas Ludas Matyiját. De Móricz-nak sok új mondanivalója is van: kiszélesíti az eredeti mesét, gazdagítja a konfliktust, szélesebben jellemzi az alakokat. A rendezésnek kellett eldöntenie, hogy Móricz változtatásaiból mit kell a mai néző számára megőriznie, mi az, amiben esetleg Fazekas megoldása helyesebb, vagy amiben mind Fazekastól, mind Móricztól eltérő megoldást kell választania. Az előadásnak persze mégse a két mű mondanivalójának egybehangolásából kellett megszületnie, olyan értelemben, hogy Fazekas és Móricz esetleg eltérő helyzeteiből, jellemeiből valamilyen „számtani közepárányos” megoldást egyeztessen össze a színház, hanem az alapvető problémák eszmei tisztázásával kellett a helyes megoldást megtalálni.

Móricz boházata eleven humorral telített komédia. A rendezésnek a humort olyan eszközként kellett szerepeltetnie, amely megeleveníti a mű eszmei mondanivalóját, eszmei tartalmát, s vigyáznia kellett arra, hogy a humor az előadáson a nevetetés kedvéért ne torzítsa el vagy másítsa meg a mű alakjait.

A darab nagy nyeresége a konfliktus vérbő étellel telítettsége is. Fazekas művében Matyi és Döbrögi közötti összeütközés elindítója és egyetlen oka a huszonöt bot. Móricz-nál a konfliktus korábban kezdődik: amikor a földesúr felfogadja Évit, Matyiban már érlelődik az ellenállás. Az elszenvedett verés igazságos visszaszolgáltatása és Évi megszabadítása Döbrögi fogságából: Matyi harcának célja. A cselekvést mozgató motívum ilyen megkettőzését, melyhez a darabban később még egy harmadik motívum is járul, látszatra csupán színpadtechnikai és dramaturgiai megfontolások alapján — a szokványos szerelmi motívum kedvéért — iktatta a műbe Móricz. Valójában azonban ez a formai változtatás az eszmei mondanivalót szolgálja: megmutatja a feudális hatalmat, mely ellen nemcsak azért kell küzdeni, mert deresre húzatja a jobbágyokat, hanem azért is, mert belenyúl az emberek legbensőbb életébe, asszonyaikat elrabolja, uralkodik életük minden mozzanatán, tönkreteszi életüket.

Móricz másik változtatása a jobbágyok szerepére vonatkozik. Fazekas művében sem szemlélik ugyan pártatlanul a jobbágyok Matyi tettét, amikor a huszonöt botot visszaveri Döbrögin, azonban nem tesznek többet: „Egyik jobbágy a másiknak kurtá gubáját Megrántá: más a mellette valóra könyökkel Titkon bökdöse.” Móricz darabjában a jobbágyok nemcsak néma jelekkel fejezik ki együttérzésüket, de maguk is cselekvő részeseivé válnak a botozásnak: Matyi után örömmel és nem kevesebb indulattal püfölik el kétszer is a természetes földesurat. Ez a változtatás a jobbágyöntudat kérdésének tisztázását követelte meg a rendezéstől. A rendezésnek kellett döntenie, nem történetietlen túlzás-e, nem anakronizmus-e Móricz megoldása, nem hamis-e a jobbágyok ilyen beállítása. A rendezés helyesen döntött Móricz javára. Nem jelent ez hamis aktualizálást: az előadás ezzel azt példázza, hogy Matyi tettének követése már akkor is reális lehetőség volt, megmutatja, hogy a forradalmi tett nemcsak az uralkodóosztály rettegését idézi elő, hanem követésre készítő példa is az elnyomott tömegek számára. Ez némiképp magyarázatul is szolgál ahhoz, ami azóta történt, s bizonyítja, hogy Móricz milyen helyesen frissítette fel Fazekas mondanivalóit.

Lényegében helyes az is, ahogyan Móricz Döbrögi megrettenését

ábrázolja. Fazekas Ludas Matyijában még kikacagják Matyit, amikor szállóigévé vált szavaival fogadalmat tesz a visszautésre. „Örületes szavain” — mondja Fazekas — mindenütt „hahotára fakadtak, de kivált a Döbrögi háznál”. Móricz viszont, bizonyos mértékig ezzel szemben, bátran ábrázolja Döbröginek Matyi fogadalma utáni megrettenését, ijedelmét. A második felvonás végén Matyi szavait félelemmel fogadja Döbrögi. A rendezés itt is Móricz megoldását választotta. Nem hamis aktualizálás ez sem: még Bessenyei György is így vélelkszik 1779-ben: a paraszti rendet „szoros fenyíték” alatt kell tartani, „mert ha felkél vagy helyéből kimozdulhat, nincs olyan kegyetlen fenevad és hirkániai tigris, mely nála dühösebb és mérgesebb pusztításokat kövessen el”. Ezekből a sorokból a jobbágyság felkelésétől, mint lehető és az adott viszonyok közt bekövetkező eseménytől való nemesi félelem tükröződik, amelyet Móricz Döbrögi megrettenésével kitűnően szimbolizál, ismét előre sejtetvén az általunk már multként ismert rájuk váró jövőt.

Matyi többért harcol, minthogy visszaverje Döbrögint az elszenvedett ütésekét. Harcol azért is, hogy a földesúr rabságából kiszabadítsa Évit. Mégis Móricz a befejezésben azt mondhatja Matyival: „Szerelem? Nem életcél, amire felesküdjek, mint a zászlóra.” Ennek a kissé tisztázatlan elvi felfogásának megfelelően Döbrögi karmai között is hagyja Évit. Ez a megoldás egyrészt megbontja a mű szerkezeti egységét. Miért harcol Matyi az egész darabban Éviért is, ha, amikor végül küzdelme eredménnyel jár, otthagyja — ahogyan Móricz írja a darab utasításában — „Döbrögire bizza Évit”. Másrészt hamis is ez a választás. Semmi nincs, ami Matyi számára kötelezővé tenné, hogy szerelme és a forradalmi út között válasszon: bátran mehetne tovább együtt a hozzá mindig hűséges és most is ragaszkodó Évivel. A szerelem ilyen öncélú elvetésében a forradalmárnak Móricz pályája elején érvényesülő anarchista ízű felfogása tükröződik. Helyesen tette Bálint György, hogy bátran megváltoztatta Móricz fölöslegesen bonyolult elképzelését és egybekapcsolta a két szerelmes életútját. Így a társadalmi győzelem a szerelmesek egymásratalálását segíti: ebben a megoldásban a legszerencsésebben záródik le a konfliktus. Dramaturgiai és politikai szempontból nyilván ez a befejezés a helyes.

Hasonlóan érdekes és helyes megoldása a rendezésnek Matyi és a lovát áruló jobbágylegény kapcsolatának egy szinte észrevétlenül apró mozzanatban megnyilvánuló megváltoztatása. Móricznál a legény elfogadja felpénzül Matyi foglалóját, az előadásban visszautasítja, mert érdekeltnek tartja magát a Döbrögi elleni harcban, amit nem pénzért, de szíve szerinti kedvvel tesz. A tollváltás ötletes és szép elgondolásával érzékelteti az előadás a két legény együttérzését, anélkül azonban, hogy az valamiféle mondvacsinált „szövetségge” nőne. Ha például a legény beszélne az együttérzéséről valamit, kétségkívül erőltetetté, mesterkéltté és hamissá válna a megoldás. Így viszont többet mond Móricz elgondolásánál. A kapcsolat itt Móricz és az előadás között olyan, mint a darab és Fazekas költeményének kapcsolata a jobbágyok beavatkozásának kérdésében.

A harmadik felvonás második képében Móricz hosszan beszélteti a jobbágyokat, hogy rettenetes helyzetüket érzékeltesse. Az életképszerű

jelenetet, mely inkább olvasva hat, a rendezés helyesen „kihúzta”, s ezzel pergőbbé, elevenebbé tette az előadást.

Apróbb változtatásokkal helyesen művelte a rendezés a bohózáti elemek hatását. A „Kitették a holttestet az udvarra...” kezdetű népdal beiktatása, a „Mátészalka gyászba van...” groteszk eléneklése helyesen tette a Döbrögi számára tragikus hangulatot komikussá.

2.

A rendezés tehát lényegében helyesen oldotta meg a mű előadásának problémáit. A helyes megoldásokat azonban nem tudta a mű egészére kiterjeszteni. Néhol a költői szépség kedvéért tett engedményeket a logikus emberi cselekvés rovására, máshol a közönség szórakoztatása kedvéért esett túlzásokba.

Az előadás legproblémátikusabb része a második felvonás vége, a vásári kép befejező jelenete. Nemcsak az előadás, de maga a mű is problémátikus itt. Sajnos, a rendezés nem találta meg a színrehozás helyes megoldását, sőt egy új mozzanat beiktatásával még kuszáltabbá, zavarosabbá tette a mondanivalót. Móricz darabjában Matyi híres szavait Döbrögi, lélektani szempontból magyarázatlanul, nyugodtan hallgatja végig, s miután Matyi elmegy, táncot paráncsol. Tánc közben többször is megrettenve hallja Matyi visszhangszerű szavait: „Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza!” Az egész jelenetből csak Döbrögi félelmének bemutatása helyes. Az, hogy Döbrögi nyugodtan végighallgatja Matyi szavait, nyilván elképzelhetetlen, hisz elébb kevesebbert huszonötöt veretett rá. A rendezés természetesen felismerte ezt a problémát, azonban nem mert bátran hozzányúlni a szöveghez. Az előadáson ugyan, bár csak erőltetetten késve, parancsot ad Döbrögi az üldözésre, a vásári tömeg azonban, — s a rendezés, megváltoztatva Móricz szövegét, itt követte el az előbbit még fokozó hibát — megakadályozza a hajdúk elindulását. Nem szerencsés ez a beállítás: elképzelhetetlen, hogy ugyanaz a vásári nép, mely ha nyilván nem is higgadtan, de minden cselekvő beavatkozás nélkül korábban végignézte, hogy a velük egy közösségből való tojásáruló asszonyt a hajdúk elcipeljék, most a számára mégis ismeretlen és fiatal legény érdekében ilyen erőlyesen és bátran fellépjen. A vásári nép nyílt fellépése Döbrögi akaratával szemben: ez valóban hamis aktualizálás; a jobbágyok csak Matyi tette után cselekszenek! Logikátlan az is, hogy a népi ellenállás büntetés nélkül marad, s az előbb még „forradalmi” vásári népek Döbrögi parancsára utóbb kénytelen-kelletlen táncra perdülnek. Ez a politikailag és dramaturgiailag egyaránt vitatható értékű jelenet azért maradhatott az előadásban, mert a rendezés ragaszkodott a felvonás egyébként hatásos és költőien szép befejezéséhez. Egyszerűbb és helyesebb lett volna pedig, ha Matyi vakmerő fenyegetése után Döbrögi parancsára, a hajdúk üldözésre lendülésével fejeződött volna be a felvonás. A jelenlegi megoldás sem a cselekményt nem viszi előbbre, sem az eszmei tartalom tekintetében nem mond jelentőset.

Az előadás másik problematikus része: Matyi alakja. Móricznál Matyi mindjárt az első felvonásban hirtelen, kellő átmenet nélkül, lusta naplopóból forradalmárrá válik. Kis faluját azért hagyja ott, mert az neki nem világa, mert nem éri be azzal, stb. A rendezés ezt a részt érintetlenül hagyta. Fazekasnál persze Matyi nem világgá indul, hanem csupán

vásárra megy libát eladni. Ott történik meg életében az a fordulat, amely kényszeríti, hogy elhagyja faluját, s amely benne a fejlődést megindítja, öntudatra, tudatos lázadásra lobbantja. Matyi fejlődése tulajdonképpen ekkor indul meg. „Forradalmisága” tehát nem valami eleve adott dolog, hanem a cselekményből folyó fejlődés eredménye. Később bemutatja Móricz azt is, hogy Matyi nem „általában forradalmár”, hanem a polgári-demokratikus átalakulás híve. A harmadik felvonás második képében Matyi összehasonlítja a „külszázági” és a magyar helyzetet, a fejlettebb, kapitalista országok bérmunkáját a hazai robottal, s mint a robot és a deres tudatos ellensége lép fel. Móricznak ez a jellemzése nemcsak azért érdekes, mert helyesen teszi gazdagabbá Matyi alakját, de azért is, mert elmélyíti a konfliktust. Ez a Ludas Matyi már nemcsak a kapott ütések visszaveréséért, nemcsak szerelméért harcol Döbrögi ellen, hanem az egész feudális rend ellenségeként lép fel. Az előadásból azonban sajnos, Matyi fejlődésének helyes bemutatása elmaradt: a rendezés nem ismerte fel ennek a résznek politikai és dramaturgiai jelentőségét, vagy nem volt kellő bátorsága a változtatáshoz.

Kár az is, hogy a rendezés nem mindig valósította meg teljes mértékben Móricz technikai utasításait. A vásárba lépő Ludas Matyit például teljes csendnek kell fogadnia: a hajdú éppen akkor kiállt csöndet, amikor Matyi belép. Móricz ezzel Matyi színpadra lépésének jelentőségét emelte ki minden mesterkélttség nélkül nagyon ügyesen, s azt érezette, hogy a vásár ezzel fordulópontjához érkezett. Az előadáson ott van ugyan a hajdú, csöndet is követel, azonban nem a kellő pillanatban, s így bizony Matyi a legnagyobb vásári zajban lép a színre.

3.

A szereplők a mű mondanivalóit jórészt törés nélkül tolmácsolták. Ludas Matyi szerepét Várady Árpád játszotta. Alakítása jól adta vissza a jobbágyfiút és a megváltozott Ludas Matyit. Kár, hogy szövegmondása nem egyszer túlságosan gyors volt, s hogy a közvetlen politikai mondanivalót sokszor nem partnerének mondta, hanem a közönség felé szavalt. E deklamáló előadás miatt a ma is friss mondanivaló sokat veszített hiteléből, s Móricz eredeti szövegének olyan hatást adott, mintha egyes részeit most „szúrták” volna be.

A két nő főszereplő — Bányász Ilona Anyó szerepében és Mácsay Emmi, aki Évit alakította — kitűnő játékot nyújtott. Bányász Ilona különösen szép beszéde méltóan közvetítette Móricz ízes, a közvetlen előbeszédet, a népi beszédstílust élénk idéző nyelvét.

Farkas József játéka a darabhoz és a Móricz által megformált alakhoz való hűség szempontjából kifogástalan és hatásos. Döbrögi alakjában is megmutatkozik azonban Móricz írásművészetének az az általános korlátozottsága, hogy az úri osztályt, a magyar kis és nagy urakat sajátos együttérzéssel ábrázolja. Döbrögi itt voltaképpen egy kedélyes magyar úr, kissé dzsentris színekkel, múltszázadvégi ízzel. Itt a rendezésnek Farkas segítségére kellett volna sietnie, hogy alakításáról teljesen leválasszák azokat a vonásokat, amelyek Móricznak az alakkal való sajátos rokonszenvét mutatják. A Móricz kezdeti korszakára jellemző naturalista elemeket is a rendezésnek kellett volna megszüntetnie Farkas játékában, az Évivel folytatott szerelmi játékban és a leányok felfogadásában.

Sugár Mihály alakítása érdekes problémát vet fel. Az ő

Kobakja veszélytelen és eleve nevetséges pojáca. Jellegzetesen mutatja ezt a Döbrögivel való kapcsolatában például az a mód is, ahogyan ura a fejveregetéssel kifejezi elismerését. Móricznál azonban Kobak — a név jelképe is! — veszedelmes és kegyetlen lakáj, a feudális rend erélyes és kérlelhetetlen janicsárja. Kíméletlenül végrehajtja Döbrögi parancsait, sőt figyelmeztetés és parancs nélkül is cselekszik, ő hívja fel figyelmét az új leányokra és Évire is, s egy kissé lenézi Döbrögöt. Végső fokon azonban természetesen nevetséges figura. De nem eleve az, hanem az urával való kapcsolatában, az események fejlődése során lesz azzá. Ezért félreértett az előadásban Kobak alakja, bár az alakítás, mely abban a felfogásban, amelyet Sugár közvetít, kétségkívül jó színészi munka. Kobakot úgy kell ábrázolni, hogy megvetetté, gyűlöletessé és nevetségessé váljon.

A kisebb szerepek alakítói közül Kovács János kitűnően megformált parasztlegényét, Kovács Mária tojásáruló asszonyát, Kátay Endre hajdúját, Gémesy Imre és Herczegh Vilmos jólsikerült alakítását kell kiemelnünk. Az előadás sikerét nagymértékben segítette Móricz költőien szép népnyelve. Az előadás nagyrészt csak a beszéd népieségét tudta visszaadni, a költőiséggel sajnos adós maradt. Sándor Sándor hangulatos díszleteit a közönség tapssal fogadta. Kár, hogy a vásár díszlete kissé szűk, távlat nélküli volt. A „tömeg” szegényesen kevésnek bizonyult. Így aztán hiányzott a Móricz megkívánta „élénkség, a mindenféle elemeknek roppant elevensége”, s az egész jelenet kissé sután hatott. Vincze Ottó zenéje hangulatos. Több ugyan benne a mesterségbeli tudás, a hangszerelési ötlet, mint az eleven melódia, mégis jól segíti az előadás céljait.

ÖKRÖS LASZLÓ

T Ü K Ö R

Móricz Zsigmond harca irodalmi örökségünkért

Móricz Zsigmond: Válogatott irodalmi tanulmányok
Művelt Nép kiadó, Bp. 1952.

A huszadik század első fele magyar irodalmának legnagyobb regényírója csak most, a főlsszabadulás után „érhette meg”, hogy irodalomtörténeti jellegű, folyóiratokban szétszórtan megjelent írásai egy kötetbe gyűjtve hozzáférhetőkké váljanak a szélesebb olvasóközönség számára, és így gazdagítsák nemcsak Móricz életművét, de az egész magyar irodalmi, irodalomtudományi köztudatot is. Most, halála tizedik évfordulója alkalmából jelentette meg ezt a tanulságos kötetet szocialista könyvkiadásunk, amely méltó formában sorjázik Móricz környvtányi műveihez, s bizonyítja, hogy haladó hagyományaink ápolásával nem marad adós a magyar irodalomtudomány. Jellemző már magában az is, hogy Móricz életében elmaradt egy ilyesfajta összeállítási kötet kiadása, de még jellemzőbb, hogy e kötet alapvető mondanivalója napjaink számára is időszerű követelést tartalmaz. Az ebben a kötetben szereplő írások, bár közvetlen céljuk, stílusuk, néha szinte műfajuk tekintetében is különböznek egymástól, végső értelmükkel egyetlen következetes céll szolgálhatnak: irodalmi örökségünk, ha adó hagyományaink értékeknek fölmutatását, s Móricznak azt a törekvését, hogy a meg-